

Авторська довідка

Педченко Наталія Сергіївна	к.е.н., доцент кафедри фінансів, ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», м. Полтава, тел. (05322) 2-16-97	СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «БОРГОВА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ»	Стаття присвячена дослідженню сутності боргової політики держави, розглядаються погляди вітчизняних та зарубіжних науковців щодо трактування понять «боргова політика» та «управління державним боргом».
Лугівська Леся Анатоліївна	здобувач кафедри фінансів, ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», м. Полтава, тел. 0956297001 ff31@meta.ua	СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «БОРГОВА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ»	Стаття присвячена дослідженню сутності боргової політики держави, розглядаються погляди вітчизняних та зарубіжних науковців щодо трактування понять «боргова політика» та «управління державним боргом».

УДК 336.27

**СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «БОРГОВА ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ»
СУЩНОСТЬ ПОНЯТИЯ «ДОЛГОВАЯ ПОЛИТИКА ГОСУДАРСТВА»
ESSENCE OF THE CONCEPT «DEBT POLICY OF THE STATE»**

Н.С. Педченко,

к.е.н., доцент кафедри фінансів,

ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»

Л.А. Лугівська,

здобувач кафедри фінансів,

ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»

Н.С. Педченко,

к.э.н., доцент кафедры финансов

ВУЗ Укоопсоюза "Полтавский университет экономики и торговли»

Л.А. Луговская,

соискатель кафедры финансов

ВУЗ Укоопсоюза "Полтавский университет экономики и торговли»

N.S. Pedchenko,

associate professor, Candidate of Economic Sciences

Poltava University of Economics and Trade

L.A. Luginvska,

Researcher of the Department of Finance,

Poltava University of Economics and Trade

Ключові слова: боргова політика держави, бюджетний дефіцит, державний борг, управління державним боргом, фінансова політика.

Ключевые слова: *долговая политика государства, бюджетный дефицит, государственный долг, управление государственным долгом, финансовая политика.*

Keywords: *debt policy, budget deficit, national debt, debt management, financial policy.*

Стаття присвячена дослідженню сутності боргової політики держави, розглядаються погляди вітчизняних та зарубіжних науковців щодо трактування понять «боргова політика» та «управління державним боргом», теоретичні та практичні аспекти ефективного управління державним боргом. Розкривається взаємозв'язок між формуванням державного кредиту, бюджетного дефіциту та державного боргу.

Статья посвящена исследованию сущности долговой политики государства, рассматриваются взгляды отечественных и зарубежных ученых относительно трактовки понятий «долговая политика» и «управление государственным долгом», теоретические и практические аспекты эффективного управления государственным долгом. Раскрывается взаимосвязь между формированием государственного кредита, бюджетного дефицита и государственного долга.

The article describe the essence of debt policy, considered the views of domestic and foreign scholars on the interpretation of the terms "debt policy" and "debt management", the theoretical and practical aspects of public debt management. It reveals the relationship between forming of public credit, budget deficit and public debt.

Державний борг на сьогодні є невід'ємною складовою фінансової системи більшості країн світу. Пріоритетним завданням держави та важливою умовою її фінансової стабільності є формування ефективної боргової політики. В Україні протягом 2008-2011 рр. сукупний державний борг (прямий і гарантований) зріс у 5,5 разів з 88,7 млрд. грн. до 473,1 млрд. грн. [21]. Це зумовлено політикою управління державним боргом, яка орієнтується переважно на фінансування поточних видатків

та покриття бюджетного дефіциту. У зв'язку з цим зростає вплив державного боргу на фінансове становище та безпеку України. А тому актуальним є з'ясування сутності боргової політики на сучасному етапі розвитку вітчизняної економіки.

Питання державного боргу та його впливу на економічне становище країни розглядали видатні економісти минулого, такі як: Дж. Кейнс, Т. Мальтус, Д. Рікардо, Ж.-Б. Сей, А. Сміт та ін. Вони акцентували увагу на причинах формування державного боргу, його впливу на економічне становище країни. Проблеми державних фінансів та управління державним боргом розглядаються в працях сучасних вітчизняних та зарубіжних економістів: В.Д. Базилевича, О.Д. Василика, В.М. Опаріна, О.Р. Романенко, І.О. Лютого, Н.В. Зражевської, О.Д. Рожко, Т.Г. Бондарук, Т.П. Вахненко, В.П. Кудряшова, В.В. Козюка, А. Вавилова, В.Ю. Дудченко, А.П. Кіреєва, О.А. Волинської, Д. Головачьова та ін.

Метою статті є дослідити погляди науковців щодо сутності поняття «боргова політика держави» у взаємозв'язку з поняттям «управління державним боргом», визначити їх спільні та відмінні риси. Визначити місце та значення боргової політики у складі фінансової політики України.

А. Сміт у своїй праці «Дослідження про природу і причини багатства народів» присвятив окремий розділ державним боргам. Він негативно оцінював практику залучення позикових коштів для фінансування державних видатків. Використання державою позикових коштів він характеризував як вулицю з одностороннім рухом, зайшовши на яку одного разу, не можна повернути назад [18, с.498]. Тобто політика державної заборгованості поступово послаблює кожну державу, яка її здійснює. Акумуляуючись до відповідного рівня, державний борг лише в поодиноких випадках погашається чесно і повністю.

Д. Рікардо підтримував положення А. Сміта та зазначав, що державний борг опосередковано та непомітно скорочує особистий дохід домашніх господарств та призводить до скорочення основного капіталу [14]. Він наголошував, що практика державного боргу провокує ірраціональну поведінку індивідів, яка робить громадян менш економічними. Державна фінансова політика впливає на формування та розподіл фінансових ресурсів у її громадян. Кейнсіанська теорія розглядала

державну заборгованість з нової теоретичної площини. На думку Дж. Кейнса, державний борг є наслідком стабілізаційної державної політики та невід'ємною частиною державної політики в період кризи [14].

Лютий І.О., Зражевська Н.В. та Рожко О.Д. ґрунтовно дослідили проблему співвідношення державного кредиту та державного боргу. Вони зазначають, що дані категорії є об'єктивно обумовленими економіко-соціальними явищами. Виникнення державного боргу пов'язано з існуванням державного кредиту. Вони встановили взаємозв'язок між поняттями «державний кредит», «державний борг» та «бюджетний дефіцит». Держава змушена виступати в ролі позичальника коштів з метою збалансування бюджету, фінансової підтримки сфери виробництва та розвитку соціальної сфери. Даний зв'язок проявляється у тому, що за рахунок державних запозичень відбувається покриття дефіциту бюджету, цільове фінансування деяких державних видатків, що спричиняє зростання боргу [12, с. 46-49].

Базилевич В.Д. розглядає борг як один із методів покриття бюджетного дефіциту та вказує на взаємозв'язок між бюджетним дефіцитом та державним боргом. З одного боку, бюджетний дефіцит формує борг держави, з іншого - обслуговування боргу вимагає додаткових витрат бюджету і часто зумовлює зростання бюджетного дефіциту [1].

У працях вітчизняних та зарубіжних дослідників не існує єдиної думки щодо сутності боргової політики та механізмів управління державним боргом. Деякі дослідники розглядали проблему державного боргу та його управління лише в контексті бюджетного дефіциту. Тобто управління державним боргом є негативним вимушеним заходом органів влади для збалансування доходів і видатків бюджету. На нашу думку, такі формулювання даного поняття є досить однобічним та не враховують кон'юнктурних факторів економічного середовища, які впливають на державний бюджет. Визначення сутності поняття «управління державним боргом» в працях сучасних вчених наведено в таблиці 1.

Теоретичні підходи до визначення сутності поняття «управління державним боргом»

Джерело	Визначення
Лютий І.О., Зражевська Н.В., Рожко О.Д. [12, с. 213]	Управління державним боргом - це сукупність принципів, форм та методів цілеспрямованого впливу держави в особі уповноважених нею органів на об'єкти управління (стадії боргового процесу) з метою досягнення визначених економічних, політичних та соціальних цілей, забезпечення національної безпеки та гармонізації інтересів позичальників та кредиторів.
Романенко О.Р. [16, с. 170]	Управління державним боргом – це комплекс заходів, що здійснює держава в особі її уповноважених органів, з визначенням умов залучення коштів, їх розміщення і погашення та забезпечення платоспроможності держави.
Мочерний С. [9, с. 738]	Управління державним боргом - це комплекс заходів, важелів, шляхів контролю та регулювання державного боргу (внутрішнього та зовнішнього) з метою пошуку необхідних джерел його фінансування, а також зменшення й нейтралізації негативних наслідків.
Кудряшов В.П. [11, с. 212]	Управління державним боргом має на меті досягнення стабільного економічного розвитку, забезпечення необхідних темпів росту ВВП та повної зайнятості, стримування, інфляційних процесів, забезпечення фінансування соціальних програм, формування достатніх обсягів кредитних ресурсів для розвитку підприємницької діяльності та ін.
Бондарук Т.Г. [2]	Управління державним боргом – це сукупність державних заходів, що пов'язані з випуском і погашенням державних боргових зобов'язань, визначенням умов випуску нових державних цінних паперів, визначенням ставок процентів і виплатою доходу за державними цінними паперами, встановлення ліміту боргу, підтримання курсу державних зобов'язань.
Длугопольський О.В. [8, с. 297]	Управління державним боргом – це сукупність заходів держави, пов'язаних з вивченням кон'юнктури на ринку позичкових капіталів, випуском нових позик, з виплатою процентів, проведенням конверсій та консолідації позик, визначенням ставок процентів по державному кредиту, а також погашенням раніше випущених позик, строк дії яких скінчився.

На думку Лютого І.О., «ефективне управління державним боргом повинно забезпечити, щоб державний борг розглядався не з позиції боргового тягача на економіку, а як інструмент економічного зростання в державі» [12, с. 213-214]. Тобто державний борг необхідно сприймати та оцінювати з позицій отримання певного економічного ефекту для суспільства, а не лише як засіб подолання бюджетного дефіциту. Кожна держава, бажаючи найефективніше використати свої фінансові ресурси, активізувати підприємницьку діяльність, намагається залучити додатковий капітал, що є передумовою виникнення державного боргу.

На нашу думку, такий погляд на політику регулювання державного боргу є найбільш ґрунтовним та орієнтований на стратегічний розвиток країни. Державний борг дозволяє фінансувати відповідні напрями діяльності держави, які потребують відволікання значних фінансових ресурсів та є важливими для забезпечення стабільного функціонування економіки та покращення життя населення. Необхідно виходити, перш за все, з вищезазначеної позиції, враховуючи вже існуючі обсяги державного боргу, бюджетного дефіциту та формувати відповідну боргову політику.

Василик О.Д. наголошує, що основна причина виникнення значного обсягу державного боргу – невміння використовувати залучені фінансові ресурси. Таким чином, виникає необхідність створення системи управління державним боргом, за якої основна увага приділяється управлінню розміщенням запозичених коштів.

На думку вченого, метою політики управління боргом є одержання найвищого ефекту від фінансування за рахунок запозичених коштів та уникнення макроекономічних труднощів і проблем платіжного балансу в майбутньому [4, с. 523]. При цьому управління державним боргом розглядається як один із пріоритетних завдань фінансової політики держави та важливої умови її фінансової стабільності. Науковець позитивно оцінює залучення державою позикових коштів та наголошує на тому, що існування державного боргу, його значний вплив на економіку та фінансове становище держави зумовлює потребу чіткої системи управління ним [5, с. 310-311].

Усі залучені державою кошти на умовах платності повинні спрямовуватися на фінансування виробничих потужностей, а зовнішні запозичення – для надання інвестицій в галузі, що орієнтовані на експорт. Таким чином, виникає потреба у системній політиці управління державним боргом, яка підпорядкована фінансовій політиці та пов'язана з економічним становищем країни.

Визначення поняття «управління державним боргом» як цілеспрямованої діяльності держави в особі її органів з метою забезпечення її платоспроможності є найпоширенішим серед вітчизняних науковців. Так, В.М. Опарін розглядає процес управління державним боргом лише з даної позиції, тобто можливості погашення боргів [19].

Схоже тлумачення даного поняття дає Базилевич В.Д., але він акцентує увагу, насамперед, на забезпеченні гармонізації інтересів позичальників, інвесторів та кредиторів [1, с.733]. При цьому необхідно здійснювати пошук реальних джерел погашення боргу, а не залучати нові позики на фінансування покриття існуючих боргів. Така політика держави призведе до зростання боргового тягаря держави та погіршення економічного її населення та наступних поколінь.

У працях російських економістів приділена увага загальним принципам управління державним боргом, дослідженню взаємозв'язку державного бюджету і державних цінних паперів. Так, Ю. Воронін визначає управління державним боргом як сукупність заходів держави, що регулюються нормами права, з використання боргових відносин, направлених на погашення боргових зобов'язань і формування сприятливих соціально-економічних умов розвитку країни [12]. А. Вавілов та Г. Трофімов розглядають проблему управління державним боргом з позиції реалізації стратегії максимізації суспільного добробуту через мінімізацію витрат на його обслуговування [3, с. 43]. А. Кіреєв вважає, що управління боргом має забезпечити підтримку його рівня та структури, щоб це не відбивалося негативно на темпах економічного росту у довгостроковій перспективі [12, с. 212].

Інші вчені-економісти зосереджують свою увагу на доцільності здійснення державою позик та впливу їх економічне життя суспільства. В.П. Кудряшов суттєво розширив цілі управління державним боргом, що спрямовані на покращення економічного становища в країні та підвищення рівня життя населення [11].

В. Тітков до проблем визначення цілей управління державним боргом застосовує більш загальний підхід, виділяючи економічні цілі, включаючи бюджетні (оптимізація боргу та мінімізація процентних платежів), політичні (підтримка стабільності політичної системи), соціальні (своєчасне фінансування соціальних програм) та забезпечення національної безпеки (уникнення політичної, економічної залежності). Інші російські вчені – економісти під управлінням державним боргом розуміють сукупність заходів щодо виплати доходів кредиторам і погашення позик, зміни умов уже випущених позик, визначення умов і випуску нових державних цінних паперів [12].

Більшість вітчизняних дослідників розглядає переважно поняття «управління державним боргом», зосереджуючи свою увагу на негативних наслідках впливу боргу на фінансову політику країни. Поняття «боргова політика» зустрічається дуже рідко виключно як синонім попереднього поняття. На нашу думку, ці поняття не є синонімами, а управління – більш вузка категорія, ніж політика. У західній економічній літературі часто використовується поняття «борговий менеджмент». Спільні та відмінні риси між поняттями «управління державним боргом» та «боргова політика» зображено на рис. 1.

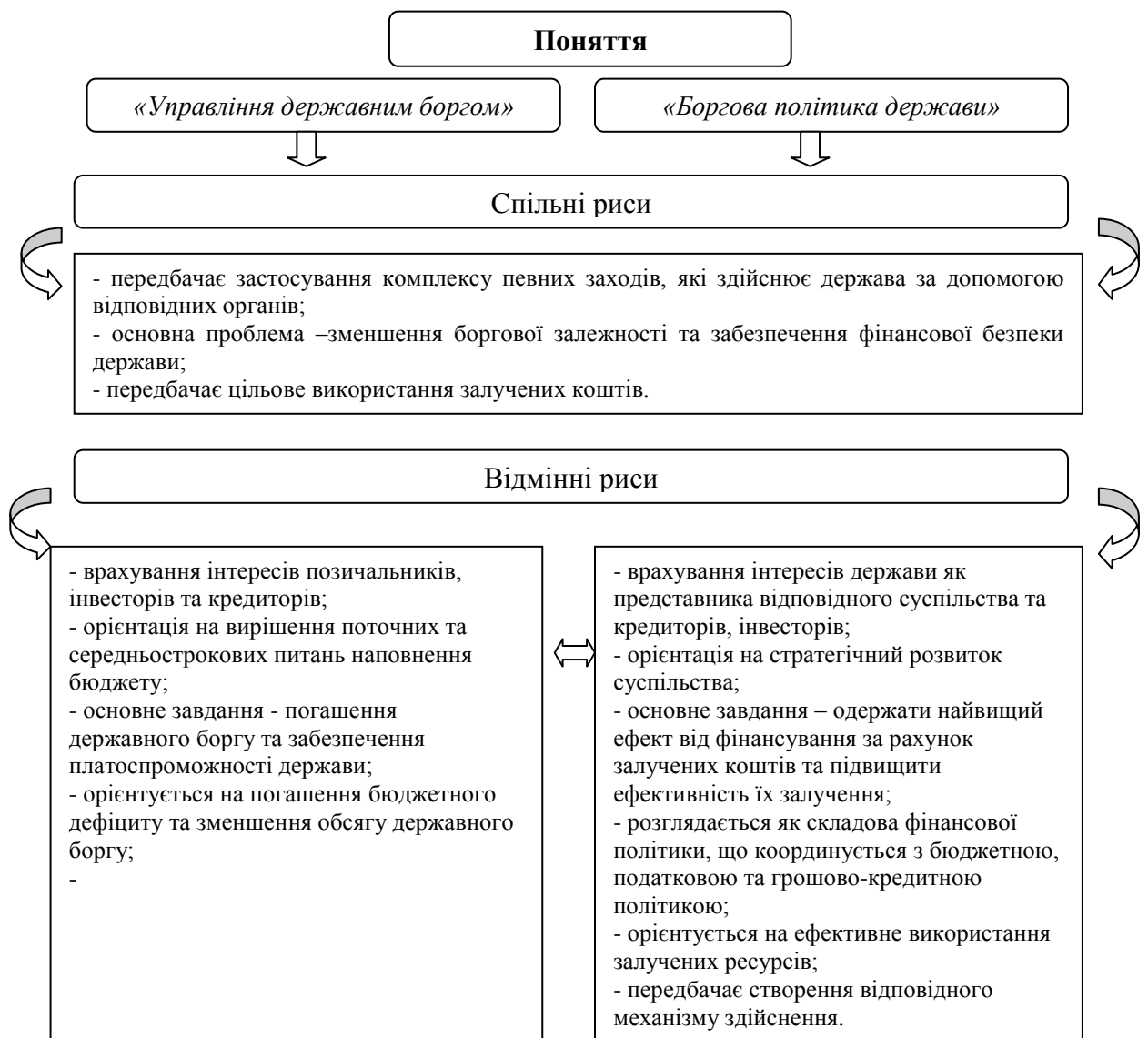

Рис. 1. Взаємозв'язок між поняттями «управління державним боргом» та «боргова політика держави» [Авторська розробка]

Управління державним боргом обмежене сукупністю державних заходів з визначення умов залучення коштів, їх розміщення і повернення, забезпечення необхідної платоспроможності держави. При цьому ці заходи обмежуються діяльністю органів влади на певний проміжок часу, переважно на середньостроковий період. Даний підхід щодо формування державного боргу та управління ним не відповідає сьогоденню. Управління державним боргом – це складова боргової політики держави, яка повинна здійснюватися відповідно до політики державних запозичень.

Сучасні науковці розглядають боргову політику як складову фінансової політики держави. Вона знаходиться на рівні бюджетної, податкової, грошово-кредитної, митної та інвестиційної політики. Зазначимо, що на початку розвитку української фінансової науки боргова політика не виокремлювалася як окрема складова, а розглядалася виключно як напрямок державної діяльності (на рівні зі страхуванням, соціальною сферою, сферою фінансового ринку та ін.).

Управління державним боргом, згідно з Наказом Міністерства фінансів України “Про порядок ведення Міністерством фінансів України обліку державного боргу та операцій, пов'язаних з ним” - це виконання заходів по досягненню економії коштів державного бюджету з погашення та обслуговування державного боргу України та поліпшення його структури (у т.ч. довгострокове погашення боргових зобов'язань держави, зменшення ризиків, пов'язаних з борговим навантаженням тощо); проведення заходів по інформаційній та рейтинговій підтримці залучення коштів на ринках капіталу; оплата дорадчих послуг з питань управління державним боргом, у тому числі управління ризиками, випуску та обігу похідних інструментів, впровадження сучасних засобів обробки інформації та зв'язку, створення інформаційно-аналітичної системи управління державним боргом [20].

Управлінням державним боргом слід розуміти як комплекс заходів, що здійснюється державою в особі її уповноважених органів щодо визначення місць і умов розміщення і погашення державних позик, а також забезпечення інтересів позичальників і кредиторів. Зазначимо, що вищезазначене поняття охоплює лише окремі питання управління державним боргом.

У відповідності зі Середньостроковою стратегією управління державним боргом на 2011-2013 рр., що затверджена Кабінетом міністрів України, зазначається поняття як “політика управління державним боргом” [17, с. 12]. У даній стратегії визначаються загальні цілі та напрями управління боргом. При цьому виникає необхідність у створенні єдиної політики, яка мала відповідну стратегію розвитку та відповідні напрями.

Кудряшов В.П. розглядає саме боргову політику як діяльність, що спрямована на визначення засад та напрямів формування, використання, погашення та обслуговування ресурсів, залучених за умов боргу [11].

Сутність боргової політики держави полягає у відповіді на основні питання: брати кредити чи ні; у кого, на яких умовах і на який термін позичати гроші; як використовувати кошти, отримані від державного запозичення; які обмеження встановлювати, як управляти державним боргом, як забезпечувати платоспроможність держави за своїми боргами? [10 с. 85].

Волинська О.А. розглядає боргову політику як діяльність органів влади, що спрямована на управління державним боргом. Вона формує ідеологію управління державними позиками, визначає стратегію та тактику управління державним боргом і основні напрями виконавчих органів стосовно її реалізації [7].

Боргова політика передбачає систему дій та заходів щодо уникнення і врегулювання боргових проблем держави, забезпечення чи відновлення її платоспроможності та отримання максимального ефекту від фінансування за рахунок запозичених коштів. Вона визначає межі та умови державного запозичення, співвідношення між його формами, а також порядок і механізм погашення. Тобто передбачає формування певного комплексу заходів щодо підвищення ефективності залучених коштів та подолання проблем, що викликані вже існуючим боргом. Боргова політика не повинна обмежуватися лише управлінням державним боргом як одним з її складових.

Боргова політика - це напрямок діяльності уряду, що реалізується через визначений комплекс заходів і спрямований на раціональну та ефективну мобілізацію, розподіл, використання та повернення державою запозичених

фінансових ресурсів. Метою боргового менеджменту є орієнтація на обов'язкове досягнення економічних, політичних, соціальних цілей для забезпечення національної безпеки. У даному випадку робиться акцент на принципах, методах та механізмі її здійснення. Боргову політику потрібно розглядати через призму ефективного управління державним боргом, який виступає її пріоритетним завданням. Його вчасне погашення дозволить зменшити навантаження на бюджет та скоротити витрати на обслуговування.

Проведення державної боргової політики має на меті сприяння стабільному економічному розвитку, стимулювання приросту ВВП та досягнення повної зайнятості, стримування інфляційних процесів, забезпечення фінансування соціальних програм, формування достатніх обсягів кредитних ресурсів для розвитку підприємницької діяльності, залучення необхідних обсягів (і відповідної структури) іноземних інвестицій та ін. Для досягнення поставлених цілей використовуються певні методи управління державним боргом.

В умовах становлення ринкової економіки завдання такого управління значно ускладнюються. Причиною є незбалансованість між різними елементами фінансової системи, хронічний дефіцит фінансових ресурсів як на макроекономічному, так і на мікроекономічному рівнях, нестійкість позицій держави на міжнародних ринках та ін.

Так, О.Д. Василик акцентує увагу на виплаті процентних доходів кредиторів і погашення позик, зміни умов уже випущених позик [5]. На нашу думку, необхідно орієнтуватись на зменшення боргової залежності та застосування заходів для удосконалення управління борговими ризиками, поліпшення прогнозування державного боргу та координацію боргової політики з бюджетною, податковою та грошово-кредитною.

Чуба Н.В. зазначає, що між розмірами бюджетного дефіциту та державного боргу простежується пряма залежність. Без виваженої економічної політики уряду сформується замкнене коло постійного збільшення дефіциту бюджету та державного боргу, яке буде зростати без застосування певних заходів щодо впливу на державний борг [20].

На нашу думку, боргова політика держави - це діяльність відповідних державних органів стосовно залучення державних запозичень, використання коштів, а також погашення та обслуговування боргу для забезпечення економічного та соціального розвитку держави та гармонізації інтересів позичальників та кредиторів. Вона реалізується шляхом мобілізації позикових коштів та їх ефективного використання на потреби держави. Виконавча влада повинна здійснювати заходи щодо вдосконалення фінансового механізму боргової політики. При цьому вона повинна мати відповідну правову основу та конкретні напрямки її реалізації.

Боргова політика як важлива складова фінансової політики держави включає систему управління державним боргом. На необхідності створення чіткої системи управління державним боргом наголошують багато дослідників, але вони акцентують увагу лише на окремих його напрямках: залучення, використання, контроль тощо. Слід звернути увагу на те, що мета державної боргової політики має передбачити врахування державного боргу не тільки як зобов'язань, а і як активу, спрямовуватися на досягнення оптимальних обсягів і структури державного боргу та забезпечення ефективного використання залучених активів.

Василенко Л.І. розглядає як один із напрямів фінансової політики політику державного боргу. При цьому вона визначає межі зовнішніх і внутрішніх запозичень держави, витрати з обслуговування державного боргу та порядок і механізм погашення боргових зобов'язань, їх структуру. Автор зазначає, що усі напрямки фінансової політики повинні бути узгодженими та визначатися попередньою.

Досить цікавим аспектом є виокремлення боргової політики або політики управління боргом поряд із грошово-кредитною та інвестиційною. На нашу думку, у зв'язку зі зростанням ролі державного кредиту у покритті бюджетного дефіциту доцільніше було б визначати боргову політику на рівні із бюджетною політикою та регулюванням фондового ринку.

Формування боргової політики України об'єднує комплекс заходів щодо розробки відповідної концепції, визначення її стратегічних напрямів, цілей та головних завдань. Також необхідно створити та розробити адекватний механізм реалізації даної політики, що буде спрямований на управління діяльністю держави

по плануванню позик, організації їх розміщення, наданні державних гарантій, контролю за цільовим використанням залучених ресурсів, а також своєчасним погашенням державного боргу.

Отже, поняття «боргова політика держави» є значно ширшим за поняття «управління державним боргом». Проведений аналіз існуючої теоретичної бази і узагальнення понятійного апарату дозволяє нам сформулювати визначення боргової політики держави як важливої складової фінансової політики держави, що полягає у здійсненні державних запозичень, використання коштів, погашення та обслуговування боргу для забезпечення економічного та соціального розвитку держави. А тому виникає необхідність переходу від простого залучення державою коштів до формування цілеспрямованої боргової політики України.

Література

1. Базилевич В. Д. Макроекономіка: [навч. посібник] / Базилевич В. Д., Баластрик Л.О. – К. : Атіка, 2002. – 368 с.
2. Бондарук Т.Г. Державний борг України: механізм управління та обслуговування: Автореф. дис.: 08.04.01 / Бондарук Т.Г. – М. : Наук.-дослід. фінанс. ін-т при м-ві фінансів України, 2001. – 19 с.
3. Вавилов А. Принципы государственной долговой политики/ Вавилов А., Ковалишин Е. // Вопросы экономики, - 2001, - №8, - С. 43-51.
4. Василик О.Д. Державні фінанси України: [підручник] / Василик О.Д., Павлюк К. В. – К. : НІОС, 2002. – 608 с.
5. Василик О.Д. Теорія фінансів : [підручник] / Василик О.Д. – М. : НІОС, 2000.- К. – 416 с.
6. Вахненко Т.П. Державний борг України та його економічні наслідки / Вахненко Т.П. – К. : Альтерпрес, 2000. – 152 с.
7. Волынская О.А. Понятие долговой политики и критерии оценки ее эффективности / Волынская О.А. // Сибирская финансовая школа [Электронный ресурс]. Режим доступа к журналу: http://safbd.ru/sites/default/files/sifbd-2006-4_117-119.pdf.

8. Длугопольський О. В. Теорія економіки державного сектора: [навч. посібник] / Длугопольський О. В. – К.: Професіонал, 2007. – 592 с.
9. Економічна енциклопедія: у 3 т./ Т. 3: П (поручництво)-Я (японський центр продуктивності)/ редкол.: Мочерний С. В. (відп. ред.) [та ін.]. - Тернопіль : Акад. нар. госп-ва, - 2002. – 952 с.
10. Крайчак Є.В. Боргова політика України у контексті збереження фінансової безпеки держави / Крайчак Є.В. // Зовнішня торгівля: право та економіка. – 2009. – N5. – С.81-88.
11. Кудряшов В.П. Фінанси: [навч. посібник] / Кудряшов В.П.- Херсон: Олди-плюс, 2002 р. – 352 с.
12. Лютий І. О. Державний кредит та боргова політика України: [монографія] / Лютий І. О., Зражевська Н.В, Рожко О.Д. – К. : Центр учб. л-ри, 2008. – 352 с.
13. Опарін В.М. Фінанси: загальна теорія : [навч. посібник] / В.М. Опарін. – [4-те вид., без змін.] – К. : КНЕУ, 2007. – 240 с.
14. Рікардо Д. Начала политической экономии// Петти В., Смит А., Рикардо Д., Кейнс Дж., Фридмен М. Классика экономической мысли: Соч. – М.:ЭКСМО-Пресс, 2000.- С.403-474.
15. Романенко О. Р. Фінанси : [підручник] / Романенко О. Р. – [2-е вид., стереотип.] – К. : Центр навч. л-ри, 2004. – 312 с.
16. Романенко О.Р. Фінанси: [підручник] / Романенко О.Р. – [4-те вид., стереотипне]. – К. : Центр учб. л-ри, 2009. – 312 с.
17. Середньострокова стратегія управління державним боргом на 2011-2013 роки: Затв. постановою від 02.03.2011 р. N 170 / Україна. Кабінет Міністрів // Урядовий кур'єр. – 04/03/2011. – С.12.
18. Сміт А. Про природу і причини добробуту націй/ За наук. ред. к.е.н., Є. Литвина. –К.: Port-Royal, 2001, - 593 с.
19. Федосов В. Фінансова реструктуризація в Україні: проблеми і напрями: [монографія] / Федосов В., Опарін В., Львовчкін С./ [за наук. ред. В. Федосова] — К.: КНЕУ, 2002. — 387 с.

20. Федосов В.М. Теорія фінансів: [підручник] / за ред. Федосов В.М., Юрій С. І. – К.: Центр учб. л-ри, 2010. – 576 с.
21. Щодо оптимізації боргової політики держави. Аналітична записка [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/783>.